

DEEL 1

Wüstungen in en om Sittard

Historische geografie is de wetenschap die zich bezighoudt met de historische dimensie van geografische verschijnselen. Deze verschijnselen bevinden zich op het snijvlak van geografie en geschiedenis en daarom is een goede afbakening van het werkkerrein van de historische geografie moeilijk. Sommigen zien de historische geografie als een onderdeel van de geschiedenis, anderen vinden het een deelwetenschap van de sociale geografie (Heslinga, 1982). Na 1970 heeft de historische geografie zich ontwikkeld als een uitgesproken interdisciplinair vakgebied. Voor 1970 hielden historisch geografen zich vooral bezig met de historische ontwikkeling van het landschap, maar momenteel is er sprake van een grote verscheidenheid aan onderzoeksthema's (Hoelscher, 2006).

De ontwikkeling in Nederland

Historisch-geografische publicaties vinden we al in Nederland voordat er sprake was van historische geografie als academische discipline. In het begin van de 17^e eeuw werkte de in Dantzig geboren Philippus

Cluverius in Leiden. Hij publiceerde in 1611 'Commentarius de tribus Rheni' over het stroomgebied van de Rijn en de daar woonachtige stammen in de Romeinse tijd. In 1616 werd door hem 'Germania Antiqua' uitgegeven, waarmee hij de titel Geographicus Academicus aan de Leidse universiteit kreeg. Na zijn dood verscheen 'Introductio in Universam Geographiam' (1624) dat tot in de 18^e eeuw een standaardwerk bleef.

Aan het einde van de 19^e eeuw zijn waterstaatkundige ingenieurs actief op historisch geografisch gebied. De geschiedenis van de waterstaat is het belangrijkste thema. De oud-genieofficier Anton Albert Beekman (1854-1947) wordt wel beschouwd als een van de grondleggers van de historische geografie in Nederland (Heslinga, 1977). Beekman is bekend geworden door zijn publicaties over Laag Nederland. Als genieofficier had Beekman zijn kennis over het lage Nederland verkregen door zijn ervaring met de waterstaatskaart aangevuld met ter plekke verworven terreinkennis. Bekend is zijn 'Nederland als polderland' dat in 1884 verscheen en daarna nog officieel drie drukken heeft beleefd. De door Beekman ingevoerde landschappelijke tweedeling van Nederland in Laag en Hoog Nederland is lang in het onderwijs gehanteerd geweest. Johan Christoffel Ramaer

(1852-1932) hield zich als waterstaatsingenieur ook bezig met de historische geografie van Laag Nederland. Hij bestudeerde o.a. de ontwikkeling van de Haarlemmermeer en de geschiedenis van kanalen en waterstaatkundige projecten. Ook leverde hij, evenals Beekman, bijdragen aan de 'Geschiedkundige Atlas van Nederland'.

Voor de historisch-geografische kennis van Hoog Nederland zijn de studies van Roelof Schuiling (1854-1936) en Hendrik Blink (1852-1931) van belang geweest.

In 1911 kreeg de historische geografie aan de Utrechtse universiteit een zelfstandige positie omdat Chris te Lintum (1863-1930) vergunning kreeg als privatdocent op te treden. Er bestonden in Utrecht al leerstoelen voor politiek/economische en voor fysische geografie. Te Lintum slaagde er niet in de historische geografie een stevige positie te geven ook al door de moeizame relatie tussen de hoogleraren Jan Frederik Niermeyer (1866-1923) en Karl Oestreich (1873-1947). Het Academisch Statuut van 1921 voorzag niet in een zelfstandige positie van de historische geografie. De geografie werd gesplitst in twee afzonderlijke studierichtingen: de sociale geografie en de fysische geografie. Tot de jaren 60 van de 20^e eeuw was de historische geografie een onderdeel

van de sociale geografie. Vooraanstaande sociaalgeografen als Hendrik Jacob Keuning (1904-1985), Ruud Cools (1908-1987), Marcus Willem Heslinga (1922-2009) en Adriaan de Vooy (1907-1993) hielden met hun werk de historische geografie als onderzoeksgebied aan de universiteit in stand. Dat werd ook bevorderd door de groei van het aantal studenten sociale geografie na 1950. Meer wetenschappelijke medewerkers betekende ook meer mogelijkheden tot specialisatie.

Amsterdam

Elisabeth Gottschalk (1912-1989) die in 1958 aan de Universiteit van Utrecht was benoemd als wetenschappelijk medewerkster historische geografie, werd in 1962 benoemd aan de Universiteit van Amsterdam, waar de fysisch geograaf Jan Pieter Bakker (1906-1967) ondersteuning zocht voor zijn theorie over het verloop van de zeespiegelstijging en -daling in de eerste millennia. In 1964 werd Gottschalk lector. Haar onderzoek richtte zich met name op de analyse van de historische gegevens over stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland. De resultaten werden neergelegd in het driedelige 'Stormvloeden en rivieroverstromingen in Nederland' (1971-1977). Belangrijk voor de ontwikkeling van de historische geografie in Nederland was dat Gottschalk veel waarde

hechtte aan fysisch-geografische én historische kennis. Aan de Vrije Universiteit was Marcus Willem Heslinga actief op het terrein van de historische geografie. Hij publiceerde o.a. over traditionele dorpsvormen en over de ontwikkeling van de historische geografie als wetenschap. Guus Borger volgde Gottschalk op. Hij werd in 1980 benoemd als hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam. Hij was in 1975 gepromoveerd op 'De Veenhoop' een onderzoek naar het verdwijnen van het veendek in een deel van West-Friesland. Toen de VU stopte met haar opleiding, werden de onderzoekers (Aad de Klerk, Albert Thirkow, Taeke Stol) bij de vakgroep van Guus Borger geplaatst. Hier waren ook Jan Beenakker en de promovendi Wim Ligtendag en Henny Kaag van der Boom werkzaam. Aan de VU was Adriaan de Kraker zijn naaste medewerker. Door deze uitbreiding van de wetenschappelijke staf kon het onderzoeksprogramma worden verbreed met projecten in de kustgebieden, het rivierengebied en de lagere zandgronden. Omdat in de leeropdracht van Rob van Engelsdorp Gastelaars ook de historische dimensie van de stedelijke ontwikkeling aandacht krijgt, is er bij de Universiteit van Amsterdam ook aandacht voor onderzoek op het gebied van de historische stadsgeografie.

Van 1996-2006 was Gerard van de Ven bijzonder hoogleraar Waterstaatsgeschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam. Hij was gepromoveerd op een proefschrift over het graven van het Pannerdens Kanaal (1707). Aan de Vrije Universiteit werd Hans Renes in 2011 benoemd tot bijzonder hoogleraar Erfgoedstudies.

Wageningen

Hendrik Blink was behalve als economisch geograaf ook actief op het terrein van de historische geografie. Van 1906 tot 1923 was hij buitengewoon hoogleraar aan de Landbouwhogeschool. Hij leverde onder andere vanuit een economisch perspectief historisch-geografische schetsen van Friesland (1917), Groningen (1913), Overijssel (1916) en Limburg (1919). Ook zijn 'Studiën over nederzettingen in Nederland' (1901-1904) en de 'Geschiedenis van den Boerenstand en den Landbouw in Nederland' (1902-1904) waren uit historisch-geografisch oogpunt interessant. De buitengewone leerstoel economische geografie werd na Blink bezet door de Utrechtse hoogleraar Louis van Vuuren (1873-1951), die de studie van het cultuurlandschap centraal stelde. Voor de studie van het cultuurlandschap was een genetische analyse van de wordingsgeschiedenis noodzakelijk. Jelle Vervloet vond dat Louis van Vuuren daarmee een historisch geograaf 'Avant la lettre' was. Na de Tweede

Wereldoorlog legde Van Vuuren zijn hoogleraarschap neer en daarmee kwam er een einde aan de invloed van de cultuurlandschapsgeografie (Vervloet, 1989). Een belangrijke impuls voor de verdere ontwikkeling van de historische geografie in Wageningen kwam van Willem Oosting (1898-1942). Hij was gespecialiseerd in de bodemkartering, maar publiceerde ook over de geschiedenis van het landschap. Hij promoveerde in 1936 bij Cornelis Edelman die in 1945 de Stichting voor Bodemkartering (STIBOKA) oprichtte. In 1946 werd Alida Vlam, later Alida Edelman-Vlam (1909-1999) aangesteld bij deze stichting. Ze specialiseerde zich op het gebied van de cultuurlandschapsanalyse (met name de bewonings- en perceelsvormen) van Hoog Nederland. In 1973 veranderde het beleid van STIBOKA. Men koos voor toepassingsgericht onderzoek waarbij de bijdrage van de historische geografie de beleidsbeslissingen in de ruimtelijke ordening moest gaan ondersteunen. In 1974 volgde de aanstelling van Jelle Vervloet die veel werk maakte van het vervaardigen van nederzettings- en landschapstypologieën. Na 1978 werd dit werk op landelijk niveau gecoördineerd door de Werkgroep Landschapstypologie. Voor de ruilverkavelingen en het streekplanwerk heeft het toegepaste historisch-geografisch werk van de Wageningse groep rond

Vervloet veel bruikbare kennis opgeleverd. Na het emeritaat van Jelle Vervloet in 2011 werd het historisch-geografische onderzoek in Wageningen voortgezet door Chris de Bont. Op dit moment is er aan de WUR geen historisch geograaf meer werkzaam. Wel heeft Wageningen in de persoon van Roy van Beek een landschapsarcheoloog binnen de faculteit Soil Geography and Landscape (SGL) and Cultural Geography (GEO). Hier wordt interdisciplinair onderzoek gedaan naar de dynamische interactie tussen mens en landschap in de prehistorie en protohistorie. Het Vidi-project 'Home Turf (2017-2022)' richt zich op de langetermijn geschiedenis van de hoogvenen in de pleistocene delen van Nederland.

Utrecht

Aan de Universiteit van Utrecht was Hans Harten (1934-2007) vanaf 1963 actief als historisch geograaf. Hij was sterk geïnteresseerd in de relatie historische geografie, landschap en ruimtelijke ordening. Daarnaast onderzocht hij de historische ontwikkeling van stadsranden met inbegrip van de specifieke positie van buitenplaatsen en bijbehorende tuinen. Veel aandacht was er ook voor de middeleeuwse nederzettings- en ontginningsgeschiedenis van de Betuwe. Harten werd opgevolgd door Hans Renes die in 1999 was

gepromoveerd bij Jelle Vervloet op een proefschrift over de landschappen van Maas en Peel. Het onderzoek van Renes richt zich op het thema erfgoed en ruimte.

Groningen

De sociaal geograaf Hendrik Jacob Keuning (1904-1985) was door zijn brede opleiding als historicus en geograaf ook zeer actief op het terrein van de historische geografie. In zijn dissertatie over de Groninger Veenkoloniën was het historische element al sterk aanwezig. Hij heeft veel gepubliceerd over de genetische ontwikkeling van esdorpen en hij ontwikkelde een typologie van es nederzettingen, gebaseerd op de Topografische en Militaire Kaart uit midden 19e eeuw. Zijn 'Mozaïek der functies' is een goed voorbeeld van het toepassen van de methode van een reeks historische dwarsdoorsneden om de veranderingen in de tijd zichtbaar te maken. In elk van de onderscheiden perioden fungeerde het begrippenpaar 'stuwend-verzorgend' als leidraad voor analyse en beschrijving. Gerrit Smit maakte tussen 1960 en 1980 deel uit van de staf van het Geografisch Instituut. Hij was in 1971 gepromoveerd op een onderzoek naar de ruimtelijke structuur van het negentiende-eeuwse dorpslandschap op Terschelling. Als historisch geograaf onderzocht hij de vroegmiddeleeuwse oorsprong van de

nederzettingen in Noordoost Nederland. Gregory Ashworth was sinds 1979 verbonden aan de Universiteit van Groningen. Als stads- en economisch geograaf had hij een sterke interesse in de factor tijd bij de analyse van stedelijke ontwikkelingen. Tussen 1994 en 2006 was hij bijzonder hoogleraar Erfgoedplanning en Stedelijk toerisme. In 2006 werd Theo Spek benoemd tot bijzonder hoogleraar Landschapsgeschiedenis bij de Faculteit Letteren. In 2010 werd hij gewoon hoogleraar. Hij was in 2004 gepromoveerd bij Jelle Vervloet op het proefschrift 'Het Drentse esdorpenlandschap. Een historisch-geografische benadering'. Kenmerkend voor zijn aanpak is de interdisciplinaire samenwerking bij het onderzoek naar de geschiedenis van het cultuurlandschap. Sinds 2010 kent de Faculteit Letteren het Kenniscentrum Landschap dat onder leiding staat van Theo Spek. Het Kenniscentrum bundelt onderwijs, onderzoek en kennisoverdracht op het terrein van het Nederlandse en Europese cultuurlandschap. Kenmerkend is de betrokkenheid van regionale netwerken van maatschappelijke organisaties en vrijwilligersorganisaties. Het centrale concept voor de beeldvorming van de wordingsgeschiedenis van het cultuurlandschap is het begrip landschapsbiografie: 'een levensloopbeschrijving van een steeds veranderend cultuurlandschap'.

Reinoud woonde in de wijk het Wilhelminapark in Utrecht en ging in datzelfde park ook rondje hardlopen. Hij woonde in de Graaf Adolfstraat in een huis uit het begin van de vorige eeuw. Soms ging hij wel eens naar het nabij liggende rosarium. Centraal in het Wilhelminapark ligt een grote vijver met een paar eilandjes en een fontein. Aan de oever zijn afwisselend grasvelden, bloemenperken en bosschages. In het noorden en zuiden van het park zijn 'speelweiden'. Vooral de grote weide in het zuiden wordt niet alleen gebruikt door individuele recreanten die er bijvoorbeeld picknicken, voetballen of frisbeeën, maar ook voor evenementen.

Het park wordt doorsneden door een fietspad, dat druk gebruikt wordt door studenten die tussen De Uithof en de binnenstad fietsen. Het standbeeld van koningin Wilhelmina staat langs dit pad en is een van de meerdere kunstwerken in het park. Tevens bevindt zich langs het pad een rijksmonument in de vorm van een theehuis met een rieten dak dat in 1925 is gebouwd naar ontwerp van G. van der Gaast ter vervanging van een paviljoen. Een ander rijksmonument in het park is een in Amsterdamse School vormgegeven bakstenen herdenkingsbank die geplaatst is ter gelegenheid van het jubileum van de Utrechtse burgemeester Fockema

Andreae. Verder bevindt zich een bunker in het park die gewaardeerd is als gemeentelijk monument en die sinds 2014 in gebruik is als expositieruimte onder de naam EXbunker.

Het Wilhelminapark maakt deel uit van het beschermde stadsgezicht Utrecht-Oost. Langs het Wilhelminapark liggen twee straten met aaneengesloten herenhuizen die uitkijken op het park. De straat aan de westzijde heet eveneens Wilhelminapark terwijl de straat aan de andere kant de Koningslaan heet, niet te verwarren met de Koningsweg elders in Utrecht.

De buurt rondom het park wordt ook Wilhelminapark of de Wilhelminaparkbuurt genoemd. Dit geldt vooral voor het gebied aan de noordwestzijde, Wilhelminapark en omgeving in de gemeentelijke wijkenindeling. Het park beslaat ruwweg een derde van dat gebied. Het gebied aan de zuidoostzijde heet veelal de Schildersbuurt naar de straatnamen daar, terwijl het gebied ten westen van de straat Wilhelminapark de oorspronkelijke naam Oudwijk behouden heeft.

Aan de noordpunt van het wandelpark ligt een open gebied zonder huizen maar met een gemengde functie: er lopen enkele verkeerswegen maar liggen ook

verschillende grasvelden met bomen. Het maakt integraal deel uit van het parkontwerp, al is het sindsdien wel gewijzigd. Er staan woonhuizen aan de Prinses Marijkelaan en de straat Oudwijk; verder komen minstens acht straten uit op het gebied, waaronder de Emmalaan die een verbinding vormt met het Hogelandse Park verder naar het noorden.

Op het grasveld bij de Prinses Marijkelaan ligt een zwerfkei als gedenksteen voor tien verzetsleden die hier omkwamen op 7 mei 1945, de dag van de Bevrijding van Utrecht. Ze waren op weg om Anton Mussert te arresteren maar kwamen in botsing met Duitse militairen.

In dit open gebied is ook het rosarium. Daar vlakbij stond ooit midden op een rond grasveld een imposante beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'). Deze moet omstreeks 1850 geplant zijn op het toenmalige landgoed Het Hoogeland. De boom vormde het eindpunt van de zichtlijn via de Emmalaan vanaf het Hogelandse Park. De 25 meter hoge boom stond dankzij het opvallend rood gekleurde, ongeveer even brede bladerdek bekend als 'de rode beuk'. In 2014 werd echter een infectie met de schimmel *Phytophthora plurivora* ontdekt. Behandeling wist de boom niet te redden en in 2019

werd de beuk doodverklaard en gekapt. Na verontreiniging van de verschimmelde grond is begin februari 2020 een jonge beuk op de zelfde locatie terug geplant.

In de tweede helft van de 19^e eeuw groeide het aantal inwoners van Utrecht sterk en het gebied ten oosten van de Maliebaan kwam in beeld voor nieuwbouw. Dit gebied dat vanouds Oudwijk of het Oudwijkerveld heette, was voornamelijk agrarisch, met verspreide tuinderijen (in Utrecht hoveniers genoemd).

In 1887 kocht de gemeente Utrecht van de familie Ram het landgoed Het Hoogeland aan de noordzijde van dit gebied, bij de Biltstraat. Kort daarop kocht de gemeente ook het Oudwijkerveld. De eigenaar, baron van Boetzelaer van Oosterhout, vroeg veel minder geld dan zijn noordelijke buurman, maar stelde wel een aanvullende voorwaarde: er moesten niet alleen woonhuizen komen, maar ook een openbaar wandelpark.

Een prijsvraag voor een ontwerp van het park leverde zestien inzendingen op. De gemeente vroeg twee deelnemers om hun ontwerpen samen te voegen tot een integraal plan: de tuinarchitecten Hendrik Copijn en Jan Anthony Loran, een technisch tekenaar bij de gemeente

Utrecht. Nadat Het Hoogeland was omgevormd tot park, werd aan de zuidkant het Oudwijkerveldpark aangelegd in de Engelse landschapsstijl. Het werd in 1898 officieel geopend en toen omgedoopt tot Wilhelminapark ter ere van Wilhelmina die in datzelfde jaar was ingehuldigd als koningin.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog kreeg het park tijdelijk de naam Nassaupark.

Je kon in het Wilhelminapark rondjes lopen. Elian had ook één van de banken bezet. Hijgend en puffend zeeg hij naast haar neer.

‘Heb je je rondje weer gemaakt?’, vroeg Catharina, zijn vriendin. Ze hadden een Latrelatie; hij woonde in de Graaf Adolfstraat en zij woonde aan de Pelmolenweg.

‘Ik heb het er weer opzitten’, zei Reinoud.

‘Genoeg geweest vandaag. Kom we gaan naar huis.’

‘Maar ik wil niet naar huis’, zei Catharina.

‘Ik wil hier blijven en een boek lezen.’

‘Wat ben je aan het lezen?’, vroeg Reinoud.

‘Het gaat over mijn aanstaande promotie.’

‘En waarover gaat die promotie?’, vroeg Reinoud onnozel.

‘Die gaat over het Land van Sittard’, zei Catharina.

In de schriftelijke overlevering is Sittard een laatkomer. De nabije omgeving kent nogal wat plaatsen die op veel oudere vermeldingen kunnen bogen. Tudderem komt al voor in het Itinerarium Antonini uit circa 270. Susteren verschijnt in 714, Aldeneik en Gangelt rond 830, Echt in 950, Elsloo in 1002 en Buchten in 1031. Sittard daarentegen duikt pas op rond het midden van de twaalfde eeuw. Bruchsitert en Hagensitert in 1144 en Siter in 1157. Uitzonderlijk laat is dit eerste verschijnen evenwel niet te noemen. Plaatsen als Roermond (ca. 1150), Geleen (1175), Maaseik (1139) en Urmond (1153) worden eveneens pas in diezelfde periode voor het eerst vermeld.

A.M.P.P. Janssen & P.B.N. van Luyn / Sittard, uit bronnen geput. Eerste band. Stichting Historie Sittard, 1993.

‘Dan ga ik maar alleen naar huis’, zei Reinoud. Hij hees zich op uit de stoel en liep de Prins Hendriklaan in en zocht een douche op.